
Marginaal: Nieuwe ontwikkelingen in de socialisatie- en jeugdsociologie

Cees A.C. Klaassen en Henk Kleijer

Op gezette tijden komt de vraag naar voren of de sociologie of een van haar deelgebieden in een crisis verkeert. Zo nu en dan is daarbij zelfs de bestaansgrond van de sociologie als eigenstandige discipline in het geding. Zo werden wij recentelijk niet alleen geconfronteerd met 'het einde van de geschiedenis', maar werd ook de gedachte opgeworpen van 'het einde van het sociale en daarmee van de sociologie'.

Dit gebeurde in het debat over het maatschappelijke proces van de individualisering en over de betekenis van het postmodernisme voor de sociologie-beoefening (Bauman 1988; Swart 1990). In dit debat staat het uiteenvallen van gemeenschapsbindingen centraal en het verlies van traditionele zekerheden van klasse, gezin en met name arbeid (Beck 1986). Als sociale patronen eroderen komt de bestaansgrond van de sociologie ter discussie te staan, zo luidde de redenering. Norbert Elias heeft dit eens uitgedrukt met de woorden 'als er geen instituties meer zouden zijn, zou er ook geen sociologie meer zijn'. In het maatschappelijke individualiseringsdebat wordt het betreffende proces wat overbelicht en qua consequenties op de spits gedreven. Er wordt gesuggereerd alsof er een scherp breukvlak zou zijn in het langdurige proces van individualisering dat de sociologie overigens al vanaf haar ontstaan bestudeerd heeft (Klaassen 1993). Deze wat al te sterke profilering leidt ertoe dat de aandacht vooral gericht wordt op het wegvallen van oude bindingen en wordt het zicht ontnomen op het constitueringsproces van nieuwe bindingen. Het deels verdwijnen van traditionele patronen hoeft echter geenszins het einde van de sociologie-beoefening te impliceren. Veeleer zou het een stimulans moeten zijn voor het voortdurend vernieuwen van de vraagstellingen en het conceptuele apparaat van de sociologie (Giddens 1990).

Het einde van de sociologie? Kijkend naar de socialisatie- en jeugdsociologie kan geconstateerd worden dat de sociologie-beoefening op dit gebied een en al vitaliteit uitstraalt.

In theorie en onderzoek hebben zich de afgelopen twee decennia zeer vruchtbare ontwikkelingen voorgedaan. Het hele veld is gedynamiseerd. Zo is bij voorbeeld het levensloopperspectief in brede kring geaccepteerd, in vele vraagstellingen opgenomen en theoretisch uitgewerkt. De discussie over kwalitatief versus

kwantitatief onderzoek lijkt plaatsgemaakt te hebben voor de vraag naar 'goed' onderzoek alsmede naar de vraag wat het wetenschappelijke rendement is van de ene of de andere benaderingswijze. Kwalitatief onderzoek heeft zich een plaats veroverd ook op het terrein van socialisatie, identiteit en levensloop. Ook het belang van het *longitudinale* onderzoek wordt steeds meer onderkend en op verschillende plaatsen is dit onderzoek van de grond gekomen. Twintig jaar geleden was hier nog geen sprake van.

In deze inleiding kan geen volledig overzicht gegeven worden van de stand van zaken op dit onderzoeksveld. Wel wordt getracht vanuit het perspectief van de kennisvoortgang een paar verbindingslijnen te trekken tussen het onderzoek dat in dit themanummer gepresenteerd wordt. Dit onderzoek zal geplaatst worden tegen de achtergrond van een aantal intern-wetenschappelijke ontwikkelingen die een bijdrage hebben geleverd aan daadwerkelijke kennisvermeerdering.

1. Verschuivingen in de jeugdsociologie

Het is opvallend dat de thematiek van de jeugdsociologie lijkt te verschuiven met de beeldvorming over de jeugd. Naarmate in de beeldvorming de jeugd autonomer wordt, lijkt de jeugdsociologie afstandelijker te worden: minder probleemsignalerend, minder beleidsgericht en meer beschrijvend.

Het naoorlogse jeugdonderzoek in Nederland kenmerkt zich door een grote diversiteit aan benaderingswijzen en onderzoeksvelden. Dit heeft geleid tot het ontbreken van een gemeenschappelijk begrippenkader, een nadruk op detailstudies, soms sterk op de praktijk gericht dan weer sterk op de theorie gericht en vooral versnipperd. Er is sprake van weinig coherente theorievorming over de jeugd als maatschappelijk fenomeen (zie Klaassen 1991) en er is een grote verscheidenheid aan denkstijlen in de diverse tradities.

We vinden dit terug in de analyse van Abma over '*Cultuur en tegencultuur in het Nederlandse jeugdonderzoek*' (Abma 1986). Daarin stelt hij dat de thema's 'ontwikkeling' en 'identiteit' in veel onderzoek aan de orde worden gesteld. Het thema 'maatschappelijke integratie', dat na de oorlog hoog op de agenda van het overheidsbeleid prijkte, heeft ook in het jeugdonderzoek lange tijd centraal gestaan. Het ging vooral om afwijkend en deviant gedrag van jongeren. De vrijetijdsbesteding van de jeugd kreeg eveneens veel aandacht.

Met de groei en de specialisering van de sociale wetenschappen in de jaren zeventig ontstonden (sub)specialisaties, met elk een eigen invalshoek en eigen thema's. Opvallend daarbij is dat vrijetijdsonderzoek onder de jeugd werd opgenomen binnen het kader van het algemene vrijetijdsonderzoek als specialisatie en nauwelijks in de jeugdsociologie. Pas in de jaren tachtig begon in navolging van het Centre for Contemporary Cultural Studies (CCCS) aandacht te komen voor de jeugdsociocultuur (Hall en Jefferson 1975; Willis 1977; Hebdige 1979). Daarmee

kwam de kwalitatieve analyse van de leefwereld van jongeren in de schijnwerper van het onderzoek te staan. Abma ziet in deze specialisering een oorzaak van de geringe mate van cumulatie van wetenschappelijke kennis in het onderzoek naar de jeugd.

In de naoorlogse discussie over de jeugd is er sprake van een voortdurende wijziging van perspectief. De jaren vijftig kenmerkten zich door de cultus van de gehoorzaamheid, iedereen had zijn steentje bij te dragen aan de wederopbouw en de vergroting van de welvaart. Iedereen kende ook zijn plaats, zij het dat individuele stijging op de maatschappelijke ladder tot de mogelijkheden behoorde. De jongeren 'buiten de orde' bleven een aanhoudende zorg. Zij zorgden in feite voor de relatief negatieve beeldvorming die men van jongeren had: de zogenaamde ongrijpbare massajeugd. Met de jaren zestig begint het perspectief op de jeugd langzaam aan te veranderen. Dit wordt vaak omschreven als een overgang van 'aanpassing' naar 'emancipatie'. De jaren zeventig kenmerkten zich door een toenemende aandacht voor de relatie tussen jeugd en maatschappelijke verandering, waarbij met name de bewustzijnsvorming van de jeugd onderzocht is. Men ging uit van de gedachte dat groepen jeugdigen verhevigd reageren op maatschappelijke issues en men ontleende daaraan de idee van een zekere toekomstgerichtheid die de jeugd zou bezitten (jeugd als barometer van maatschappelijke veranderingen). In de jaren tachtig stond de culturele productie en reproductie van jeugdstijlen en subculturen in het centrum van de belangstelling. Eind jaren tachtig en aan het begin van de jaren negentig ziet men een toenemende aandacht voor de meer of minder sterk waarneembare individualiseringstendenzen onder jongeren.

Nieuwe theoretische percepties worden geplaatst in termen van moderniteit en postmoderniteit, waarbij het vooral gaat om identiteit. In de postmodernisme-discussie wordt identiteit gezien als expressie en 'image' (het beeld) als representatie.

Deze ontwikkelingen laten zich aflezen aan thema's, die vaak in gescheiden circuits en subdisciplines zijn ontstaan. Een voorbeeld is een thema als het veranderend gebruik van de openbare ruimten. De plaats van handeling van de jeugd verschuift van de huiskamer naar de straat en andere openbare ruimten, zoals cafés (Bernard 1990). Een ander thema in dit verband is de popmuziek. Deze werd als een apart onderwerp behandeld. Tegenwoordig wordt, geïnspireerd door de benaderingswijze van het CCCS, de relatie tussen popmuziek en jeugdcultuur bestudeerd, waarbij popmuziek ook een middel is om de eigen stijl en identiteit binnen de diverse jongerendifferenties te manifesteren. Popmuziek heeft, zo moge blijken uit het artikel van Tillekens in deze bundel, sinds de jaren vijftig meer functies gekregen dan het zich onderscheiden van de wereld van de volwassenen.

Ook een thema als jeugd en seksualiteit, dat tot voor kort vooral in het kader van het algemene onderzoek naar seksualiteit bestudeerd werd, krijgt tegenwoordig steeds meer een vaste plaats binnen het onderzoek naar jeugd en jeugdsubcultuur. Ontwikkelingen op het gebied van relaties tussen de seksen, het verkennen van

grenzen en het ontdekken van nieuwe ervaringen komen daarmee in een ander interpretatie- en referentiekader te staan. Het jeugdspecifieke karakter van de problematiek treedt daardoor duidelijker naar voren, dan wanneer dit thema onderzocht wordt vanuit een algemeen seksualiteitsperspectief.

Seksespecifieke verschillen vormen steeds vaker het uitgangspunt of de centrale probleemstelling van theoretische en empirische analyses van 'de jeugd' als sociale categorie, leeftijdsfase en (sub)cultureel verschijnsel. Verschillende aspecten van het moderniseringsproces en ook de individualisering, pakken anders uit voor meisjes dan voor jongens (Peters 1992). Onderzoeken naar leefwereld en cultuur van meisjes geven een steeds beter zicht op seksspecifieke differentiaties en reproductieprocessen binnen de algemene jeugdruimte (Griffin 1985; De Waal 1989; Naber 1991). Het 'male-biased'-karakter van de 'algemene' jeugd-benadering lijkt plaats te maken voor een duidelijke heroriëntatie waarin verschillen in socialisatie, identiteit, relatiepatronen, maatschappelijke status en culturele verschijningsvormen van beide seksen veel meer aandacht krijgen, evenals dat eerder gebeurd is met 'de jeugd' als algemene categorie in het jeugdonderzoek.

2. Verschuivingen in de socialisatiesociologie

In de sociologische bestudering van socialisatieprocessen hebben zich de laatste jaren belangrijke ontwikkelingen voorgedaan zowel op theoretisch als methodologisch niveau. Op theoretisch niveau is er sprake van een andere verhouding tussen wat een statische benadering en een dynamische benadering genoemd kan worden. Een begrip als sociale structuur wordt niet langer uitsluitend gezien als een statisch raamwerk van sociale posities, maar ook en vooral als het resultaat van het handelen van groepen onder aanwijsbare en zich veranderende randvoorwaarden. De stagnatie veroorzaakt door statische begripsopvattingen over bij voorbeeld socialisatie, culturele integratie of maatschappelijke reproductie, lijkt binnen de sociologie doorbroken (Klaassen 1981). De doorwerking van deze dynamische begripsomschrijving naar het actuele politieke debat – zie de vele statische opvattingen over culturele socialisatie en integratie in de zogenaamde Bolkestein-discussie over de relatie alloctonen en cultuurverschillen – laat echter nog op zich wachten. De consequentie van deze veranderende verhouding tussen statica en dynamica in de theorie is de inburgering van een nieuw socialisatieparadigma. Er is meer aandacht gekomen voor het microsociologisch perspectief met nieuwe begrippen als handelingscompetentie, individuatie, leefstijl en identiteit. Tevens is een nieuw subjectbegrip geïntroduceerd (Hurrelmann 1986). Het individu wordt hierin niet meer beschouwd als een passief object maar als een actief subject dat zelf zijn sociale realiteit construeert en voortdurend ontwikkelt. Een subject dat niet alleen meer van buitenaf beïnvloed wordt, maar ook zelf de eigen persoonlijkheid creëert en zelfs het eigen psychosociale ontwikkelingsproces beïnvloedt

(Lerner en Busch-Rossnagel 1981). Met andere woorden, het individu wordt steeds meer gezien als producent van de eigen ontwikkeling.

Voor de onderzoeksvragen betekent dit dat er een andere verhouding is ontstaan tussen microsociologische en macrosociologische vraagstellingen. Was het twintig jaar geleden nog zo dat men of empirisch onderzoek verrichtte op het microniveau of op het macroniveau, met de introductie en verdere uitbouw van het levensloopperspectief zijn de vraagstellingen op dit deelgebied van de algemene sociologie zodanig veranderd dat de relatie tussen het macroniveau van de maatschappelijke ontwikkelingen en het microniveau van het sociale handelen in het brandpunt van de belangstelling is komen te staan. Het theoretisch perspectief is met andere woorden gedynamiseerd. Dit is niet alleen gebeurd op het niveau van de individuele ontwikkeling en de levensloop, maar ook op het niveau van de instituties, zie bij voorbeeld het onderzoek naar de samenhang tussen gezinsontwikkeling en maatschappelijke ontwikkeling.

Methodisch zijn er eveneens veranderingen te signaleren. Naast de introductie van nieuwe technieken kan een wederzijdse toenadering van kwalitatieve en kwantitatieve tradities geconstateerd worden. Op methodisch vlak hebben we tegenwoordig de beschikking over empirisch toetsbare formele modellen waarmee beschikbare databestanden onderzocht kunnen worden, waarbij zowel het multi-level-perspectief als het levensloopperspectief geïntegreerd kunnen worden. Vooral de ontwikkeling en toepassing van meer geavanceerde analysetechnieken zoals regressieanalyse, padanalyse, loglineaire analyse, structurele vergelijkingsmodellen en het systematisch zoeken naar verbeterde schattingen van de mate waarin bepaalde socialisatiefactoren van invloed zijn op de persoonlijkheidsontwikkeling van individuen hebben bijgedragen tot deze ontwikkeling. Verdere vooruitgang is niet alleen afhankelijk van de aard en kwaliteit van de aanwezige en op te zetten databestanden, maar ook van de theorieontwikkeling die deze onderzoeksinspanning kan sturen. De confrontatie met theoretisch niet goed te duiden of 'onverklaarbare' empirische constatering en relaties in de formele modellen, zou eigenlijk aanleiding moeten zijn voor een verhoogde aandacht voor de theorievorming in de sociologie.

Wellicht dat ook het meer geaccepteerd naast elkaar bestaan van verschillende methodische benaderingen van kwalitatief en kwantitatief onderzoek heeft geleid tot een meer evenwichtige benadering van onderzoeksvragen, zodat we bij voorbeeld op het gebied van de socialisatiestudie niet alleen kennis verkrijgen over de effecten van socialisatie maar ook van de mechanismen en de werking van socialisatieprocessen. Het gaat immers niet alleen om de vraag naar het 'wat' en 'waarvoor', maar ook om de vraag naar het 'hoe'.

Het derde punt betreft de interdisciplinariteit. Speciaal op het terrein van socialisatie, identiteit, levensloop en cultuur treft men de laatste jaren een opmerkelijke toenadering aan tussen disciplines als sociologie, psychologie, pedagogiek, an-

dragogiek, demografie en gerontologie. Binnen de aanpalende disciplines en subdisciplines doen zich belangrijke convergenties voor op het gebied van de theorievorming, de probleemformulering en de onderzoeksaanpak (Bronfenbrenner 1979; Sørensen, Weinert en Sherrod 1986). Opmerkelijk is het naar elkaar toe-groeien van bij voorbeeld de socialisatiesociologie en de ontwikkelingspsychologie en van de jeugdsociologie en de adolescentiepsychologie. Wanneer we naar andere terreinen kijken, bij voorbeeld naar de verklarende sociologie, de rationele keuzetheorie, dan zien we daar eveneens een druk grensverkeer tussen disciplines – in dit geval tussen sociologie en economie. Ook hier is een grote bereidheid te constateren om van elkaars inzichten gebruik te maken elkaar aan te vullen en te corrigeren.

Bij sommigen leiden zulke interdisciplinaire ontwikkelingen tot gevoelens van bezorgdheid over het mogelijk teloorgaan van de eigen disciplinaire identiteit. De ontwikkeling naar interdisciplinariteit behoeft een solide sociologische invalshoek niet in de weg te staan. Op het gebied van socialisatie, cultuur en levensloop heeft het streven naar interdisciplinariteit geresulteerd in een aanzienlijke meerwaarde. Een meerwaarde die tot uitdrukking komt in het onderzoek van thema's die de reikwijdte van de afzonderlijke disciplines overschrijden en ook tot uitdrukking komt in het onderzoeken van thema's die liggend op het grensvlak van structuurtheorie en handelingstheorie voorheen tussen de wal en het schip pleegden te vallen (Klaassen 1990). Bij thema's als socialisatie, identiteit en levensloop nodigen de aard en structuur van het onderzoeksobject zelf al uit tot een interdisciplinaire aanpak. Het voorkomt eenzijdige sociaal-deterministische en mechanistische benaderingen. De oude werkwijze waarbij de psychologische component als 'black box' werd opgevat is verlaten. De sociologische vragen hoe maatschappelijke instituties en symbolen het gedrag van individuen en groepen reguleren, wordt steeds vaker en beter geïntegreerd met de psychologische kennis over het functioneren van individuen (zie Dannefer 1984 en Featherman en Lerner 1985); kennis die tegenwoordig ook veel meer dan vroeger het individuele functioneren laat zien in relatie tot de sociale, materiële en brede maatschappelijke omgeving. Interactionistische visies op leren, ontwikkeling en levensloop behoren tot de conceptuele voorwaarden van deze vooruitgang (vgl. Klaassen en Van der Linden 1993).

3. Kennisproblemen

Voor sociaal-wetenschappelijke kennisvooruitgang zijn ideeën nodig waarin nieuwsgierigheid ten aanzien van de sociale realiteit naar voren komt of die twijfel aan bepaalde zaken stimuleren. Een goed voorbeeld daarvan vormt de theorie van Bourdieu die een voortdurende hypothesesbron blijkt te zijn in diverse onderzoeken. Wanneer we nu vervolgens de aandacht richten op de sleutelconcepten waar-

mee het onderzoeksveld afgebakend kan worden met de begrippen socialisatie, identiteit en levensloop, dan is het mogelijk een profiel te schetsen van een aantal samenhangende kennisproblemen.

Het eerste kennisprobleem betreft de relatie tussen structuurtheoretische en handelingstheoretische aspecten. Hierbij gaat het vooral om de betekenis van structurele en culturele veranderingsprocessen voor de aard en inhoud van de socialisatie. Vooral van de sociologie wordt een bijdrage verwacht aan het interdisciplinaire debat over socialisatie, identiteit en levensloop. Van psychologische zijde is vooral ook om empirische redenen (Baltes e.a. 1980) meer belangstelling ontstaan voor de steeds veranderende sociale en maatschappelijke omstandigheden die een beïnvloedende werking hebben. Een versterkte aandacht voor macrosociologische gezichtspunten en onderzoeksvariabelen verdient in dit verband echter nadere aanbeveling. Historisch-sociologische analyses kunnen deze macro-optiek versterken.

In het algemeen gaat het in dit onderzoeksveld om vragen als de volgende. Wat is de invloed van veranderende omstandigheden op de persoonlijkheidsontwikkeling van individuen en groepen? Wat betekent het voor de opbouw van individuele handelingscompetenties en wat is de invloed van verschillende sociale instanties? Welke invloed hebben veranderende omstandigheden op de identiteit, het gereflecteerde zelfbeeld en de identiteitsontwikkeling van individuen?

Het tweede vraagstuk betreft de levensloop. Dit betreft de beschrijving en verklaring van individuele levenslopen, waarbij levensloop opgevat wordt als de volgorde van activiteiten en gebeurtenissen in verschillende levenssferen en diverse geïnstitutionaliseerde handelingsvelden. Ten aanzien van de structuren die ingebakken zitten in de levensloop, kunnen diverse vragen gepreciseerd worden. Vragen kunnen bij voorbeeld betrekking hebben op verschillen tussen autochtone en allochtone jongeren wat betreft hun ideeën over beroepsloopbaan en arbeid of op verschillen in vrouwelijke en mannelijke levensloop (zie het artikel van Cuyvers e.a. in dit nummer). Uiteraard verdient ook het onderzoek naar de samenhang tussen levensloop en verdeling van levenskansen – ofwel de maatschappelijke ongelijkheidsproblematiek – hier vermeld te worden. Met name het schoolloopbanenonderzoek heeft een hoge vlucht genomen, mede onder invloed van de gesignaleerde methodische vooruitgang.

Belangrijk zijn de veranderingen die zich voordoen ten aanzien van institutioneel gedefinieerde gebeurtenissen en patronen in de levensloop, zoals het verlaten van het ouderlijk huis, de keuze voor bepaalde relatie en woonvormen. De invloed die attitudes daarop hebben en de rol van de ouders daarin (vgl. Liefbroer e.a. in dit nummer). Ook de vraag of er sprake is van veranderende patronen in de levensloop als gevolg van de individualisering in de jeugdfase past in dit probleemveld (zie bij voorbeeld het onderzoek gerapporteerd in O. Watts 1989; Buchmann 1989). Naast de levensloop als objectieve geschiedenis met een eigen structuurkarakter, gaat de

sociologische belangstelling uit naar het biografisch onderzoek waar het gaat om subjectief geïnterpreteerde levensgeschiedenis.

Een belangrijk aspect hierin is dat de structuren, die ingebakken zitten in de levensloop gedeeltelijk het karakter hebben van sociale feiten in durkheimiaanse zin, maar anderzijds gedeeltelijk niet zijn los te koppelen van individuele motieven en intenties. Met andere woorden, ook de levensloop is evenals socialisatie en identiteit gelegen op het snijvlak van eisen die maatschappelijke instituties stellen aan het individuele handelen. De vaardigheid om flexibel en aan de realiteit aangepast te handelen gedurende de levensloop is sterk afhankelijk van de socialisatie en van het zelfbeeld dat men heeft opgebouwd.

Het derde vraagstuk betreft de zingeving. Cultuur bestaat uit gedeelde betekenissen en sociale groepen bestaan mede op basis van gedeelde betekenissen. Met andere woorden, zij bestaan niet alleen op basis van een gezamenlijk gedeelde levenssituatie, maar ook op basis van gemeenschappelijke zinstructuren en interpretatiekaders. Er is een nauwe band tussen cultuur zo opgevat en de andere sleutelbegrippen socialisatie, identiteit en levensloop. Gemeenschappelijke zinstructuren en interpretatiekaders zijn van belang voor socialisatie, voor het zelf structureren van de sociale werkelijkheid en ook voor de identiteit en de begripsontwikkeling, het structureren van de zelfinterpretatie alsmede voor de levensloop zowel voor wat betreft de subjectieve als de objectieve kant.

Waar het om gaat is dat het cultuurgerichte aspect duidelijk naar voren komt, niet alleen in de vorm van aandacht voor culturele veranderingen, maar ook voor culturele socialisatie en cultuurdeelname (Van Zuilen 1991) en vooral in de belangstelling voor culturen als samenbindende systemen van zingevingspatronen zoals duidelijk blijkt uit studies naar generatievorming en socialisatie van etnische groepen of migranten in gezin en onderwijs.

Tot zover deze schets van relevante ontwikkelingen die zich de afgelopen decennia voorgedaan hebben in het betreffende onderzoeksveld. De in de maatschappij waarneembare sociale en culturele veranderingsprocessen laten het individu, diens ontwikkeling en leefwereld veelal niet buiten schot. Veranderingen in het onderwijs, de beroepswereld, in relatiepatronen en leefvormen plegen ingrijpende consequenties te hebben voor de individuele vormgeving aan levenspatronen en levenslopen. De taak van de sociologische invalshoek zal ook in de komende jaren met name bestaan uit het verhelderen van de relaties tussen de culturele en structurele ontwikkelingen in de sociale organisatie van de maatschappij en haar subsystemen enerzijds en de daarmee gepaard gaande veranderingen in de maatschappelijke integratie en persoonlijkheidsontwikkeling en de betekenisgeving aan de levensloop in het (inter)persoonlijke handelen anderzijds. Voor de sociologie-beoefening op het in dit artikel beschreven terrein liggen nog vele uitdagingen in het verschiet en is het 'einde van het sociale en daarmee van de sociologie' nog lang niet in zicht.

Het bovenstaande moge blijken uit de bijdragen die in dit themanummer aan de orde komen. De artikelen vormen een selectie uit de bijdragen die zijn gepresenteerd op de SISWO-conferentie Culturen en Identiteiten in 1992 van de sessie socialisatie en levensloop. De eerste twee artikelen gaan over het *levenslooper-spectief*.

In de bijdrage van Peters e.a. wordt een aanzet gegeven tot een empirische fundering van de individualiseringstheze. De auteurs constateren grote verschuivingen in de levensloop van jongeren. De standaardlevensloop heeft in de naoorlogse jaren langzamerhand gedeeltelijk plaats gemaakt voor een meer geïndividualiseerde levensloop. Aan de hand van interviews met jongeren, afkomstig uit verschillende milieus, over een periode van drie jaar hebben de onderzoekers deze these onderzocht. Uit dit onderzoek blijken er verschillen op te treden per milieu van herkomst. Zo blijkt bij voorbeeld dat jongeren uit de lage middenklasse-milieus meer geneigd zijn vast te houden aan de standaardbiografie. Hierbij gaat het vooral om jongens. Meisjes houden over het algemeen meer vast aan het traditionele statuspassage-traject.

De aandacht voor de levensloop treffen we eveneens aan in het onderzoek van Liefbroer en anderen. Hier gaat het om de vraag welke factoren en welke plannen van invloed zijn op de levensloop van jong volwassenen. De vraag is in welke mate het maken van plannen en levensloopfactors invloed hebben op het werkelijke gedrag van jongeren ten aanzien van de relatievorming en het al dan niet samenwonen of trouwen. Ook uit dit onderzoek blijkt dat de standaardbiografie gedeeltelijk op losse schroeven is komen te staan.

Het tweede thema gaat over *gezinsocialisatie*.

De eerste bijdrage van Wittebrood betreft de vraag naar de wijze waarop voorkeuren voor politieke partijen door ouders aan hun kinderen worden overgedragen. In dit onderzoek wordt opnieuw bevestigd dat de partijpolitieke voorkeuren van ouders een belangrijke rol spelen bij de verklaring van politieke voorkeuren van de kinderen. Verder blijkt dat de politieke voorkeur van moeders wel invloed heeft op de voorkeuren van dochters, terwijl omgekeerd de invloed wat betreft de partijpolitieke voorkeur van de vaders op de zoons anders ligt.

Uit de tweede bijdrage van Cuyvers en anderen blijkt dat er nauwelijks verschil bestaat in visie op arbeid tussen allochtone en autochtone jongeren. Zo blijkt de houding en opvattingen van allochtone ouders op het terrein van opvoeding, hun houding ten opzichte van onderwijs nauwelijks te verschillen van Nederlandse ouders. Dat allochtone jongeren een achterstand hebben op de arbeidsmarkt moet volgens de auteurs niet gezocht worden in cultuurverschillen maar eerder in maatschappelijke achterstandssituaties, waarin de meeste allochtone jongeren verkeren. Wil men het vraagstuk van de achterstandssituatie aanpakken, dan moet men zich richten op de begeleiding van de ouders, aldus de auteurs.

Het derde thema handelt over *vrije tijd en jeugdcultuur*.

In de bijdrage van Veendrick wordt gewezen op het belang van de socialisatie-functie van de vrije tijd voor de ongeschoolde jongeren. De vrije tijd is het domein van jongeren geworden. Ouders hebben daarop nauwelijks invloed meer. Mogelijke beïnvloeding vindt plaats op het niveau van de consumptiecultuur.

Opvallend is zijn conclusie dat op normatief ethisch niveau de traditionele zingevingskaders nog steeds een belangrijke identificatiebron vormen voor ongeschoolde jongens.

De laatste bijdrage gaat over de diversiteit in jeugd stijlen en de wijze waarop dat zich laat uitdrukken in voorkeuren van popmuziek. Tillekens verbindt in zijn onderzoek de jeugdcultuur en de overgang van status naar stijl, waarbij vooral het belang van de muziekvoorkeur van jongeren aan de orde komt.

Geraadpleegde literatuur

- Abma, R. (1986), Cultuur en tegencultuur in het Nederlandse jeugdonderzoek. Een historisch overzicht. In: M. Matthijssen, W. Meeus, F. van Wel (red.), *Beelden van jeugd*. Wolters-Noordhoff, Groningen.
- Baltes, P., H. Reese en L. Lipsitt (1980), Life Span Development Psychology. *Annual Review of Psychology* 31 1980, 65-110.
- Bauman, Z. (1988), Is there a Postmodern Sociology? *Theory, Culture and Society* 5, 2-3. 217-238.
- Beck, U. (1986), *Risikogesellschaft: Auf dem Weg in eine andere Moderne*. Suhrkamp, Frankfurt.
- Bernard, Y. (1990), Van Beeldvorming tot imaaasje. In: G. Tillekens (red.), *Nuchterheid en Nozems. De opkomst van de jeugdcultuur in de jaren vijftig* (p. 186-204). Coutinho, Muiderberg.
- Bronfenbrenner, U. (1979), *The Ecology of Human Development*. Harvard University Press, Cambridge.
- Buchmann, M. (1989), *The Script of Life in Modern Society. Entry into Adulthood in a Changing World*. The University of Chicago Press, Chicago en Londen.
- Dannefer, D. (1984), Adult Development and Social Theory: A Paradigmatic Reappraisal. *American Sociological Review* 49. 100-116.
- Featherman, D., en R. Lerner (1985), Ontogenesis and Sociogenesis: Problematics for Theory and Research about Development and Socialization across the lifespan. *American Sociological Review* 50. 659-676.
- Giddens, A. (1990), *The consequences of Modernity*. Polity Press, Cambridge.
- Griffin, Ch. (1985), *Typical girls? Young Women from school to the job market*. Routledge & Kegan Paul, Londen.
- Hall, St., en T. Jefferson (1975), *Resistance through Rituals: youth subcultures in post-war Britain*. Hutchinson, Londen.
- Hebdige (1979), *Subculture, the Meaning of Style*. Methuen, Londen.
- Hurrelmann, K. (1986), *Einführung in die Sozialisationsstheorie*. Beltz Verlag, Weinheim-Basel.
- Klaassen, C. (1981), *Sociologie van de Persoonlijkheidsontwikkeling*. Van Loghum Slaterus, Deventer.
- Klaassen, C. (1990), Interdisciplinariteit als opgave en als probleem. In: C. Aarnoutse en R.

- Voeten (red.), *Gaat en Onderwijst*. Uitgeverij Zwijsen, Tilburg.
- Klaassen, C. (red.), (1991), *Jeugd als Sociaal Fenomeen. Identiteit, Socialisatie en Jeugdcultuur in Theorie en Onderzoek*. Acco Academische Uitgeverij, Amersfoort.
- Klaassen, C. (1993), Individualisering en Socialisatie. In: C. Bouw en B. Kruithoff. *Culturen en Identiteiten*. Amsterdam University Press, Amsterdam.
- Klaassen, C., en F. van der Linden (1993), Socialization and Coping. In: W. Meeus, M. de Goede, W. Kox en K. Hurrelmann (red.), *Adolescents, Careers and Cultures*. Walter de Gruyter, Berlijn/New York.
- Lerner, R., en N. Busch-Rossnagel (red.) (1991), *Individuals as Producers of their Development*. Academic Press, New York.
- Naber, P. (1991), *Vriendschap onder jonge vrouwen*. Acco, Amersfoort/Leuven.
- Peters, E. (1992), *Veranderingen in de Jeugdfase van Meisjes. Generaties Vergeleken*. DSWO-Press Rijksuniversiteit Leiden, Leiden.
- Sørensen, A., F. Weinert en L. Sherrod (1986), *Human Development and the Life Course. Multidisciplinary Perspectives*. Lawrence Erlbaum Publishers, New Jersey-Londen.
- Swart, B. (1990), On the disorder of things. *Sociology, postmodernity and 'the end of the social'*. *Sociology* 24, nr. 3. 397-416.
- Waal, M. de, (1989), *Meisjes: een wereld apart*. Boom, Meppel/Amsterdam.
- Watts, M., e.a. (red.), *Contemporary German youth and their elders. A generational comparison*. Greenwood Press, New York/Londen.
- Willis, P. (1977), *Learning to Labour*. Saxon House, West Mead.
- Zuilen, D. van, e.a. (1991), *Jeugd als Publiek. Cultuurdeelname van jongeren in Nederland*. Universiteit van Amsterdam, Vakgroep Pedagogische Wetenschappen, Amsterdam.